

Polja

časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja
novi sad — godina XXXIV — cena 2.000 dinara

novembar '88. broj 357

ponoćna brojanica

alek vukadinović

KUĆNI BELUTAK

*Žiške tihe
Svaka u kraju svom dalekom
Žiške tihe*

*Peva Lovac
Najtišeg kraja dalj da mi je
Peva Lovac*

*Pesmu blagu
Pesnik Lovčevog kraja šume
Peva ti kroz kraj plena nêma*

PONOĆNA BROJANICA

*Pesnik Lovčevog kraja šume
Sam prema sebi svome cilju
Raste Lovac*

*Zatvara zemlju kuću goru
Kretnju plahu
Najbržu od svih najsvetliju
Raste Lovac*

*Stranicu kraja žišku tihu
Nejač nêmu
Iz svih krajeva udaljenu*

Raste Lovac

*strana književna kritika
o »hazarskom rečniku«
milorada pavića*

*književnost/psihoanaliza
lakan, seminar o »ukradenom
pismu« holand, hermiijn san
felman, okretaj interpretativnog
zavrtnja
marković, novi okretaj zavrtnja
jovanov, buđenje majkrofta
holmsa
golke, »mačem sam tvoju ruku
prosio«: šekspirova tragična
paradigma*

univerzitet XXI veka-povratak u prošlost?

miroljub radojković

Univerzitet ima sjajnu tradiciju. Univerzitet ima neporecive tekovine. Zato se treba njima vraćati da bismo se orijentisali ka vremenu budućem. U ovakvom pristupu postoji rizik. On dosta podseća na Miltonov mit o »izgubljenom raj«. Ali, baš ta-

kav rizik čini mi se potrebnim. Univerzitet XXI veka morao bi po logici reći »progres« da bude mnogo bolji od današnjeg. Da bi to postigao, smatram, mora da izvrši povratak u sopstvenu prošlost. Da bismo se približili suštini a ne društvenim povodi-ma, presudna je ideja koja je dovela do stvaranja te ustanove. U prošlosti je ta ideja bila čista, a danas je, čini mi se, zanemarena. Prema tome put u prošlost jeste traganje za korenom univerziteta.

Prvo, da vidimo šta je kao predmet ovog priloga Univerzitet. Za mene to nije skup obrazovnih institucija, završna faza obrade na traci koju zovemo opšte ili masovno obrazovanje. Ne vidim ga ni kao centar za akademsku obradu tj. poliranje mozgova »do visokog sjaja«. Za mene, univerzitet nije ni zbir fakultetskih ustanova u svojim citadelima, kampusima, univerzitet-skim gradovima. Jeste da na to prvo pomišljamo kada izrekne-mo — univerzitet, ali je to tek efemerno značenje ovog pojma. Za mene, univerzitet je suštinski u rečima Karla Jaspersa: »*Ideja univerziteta živi pre svega u svakom studentu i profesoru po naosob, a tek onda u oblicima institucije. Ako je tom životu sudeno da se ugasi, institucija ga neće spasiti. Taj život mora da se razvija prelazeći s čoveka na čoveka i da se novim radovima, koji odgovaraju trenutnim prilikama, podstiče da teži samostvesti i boljoj stvarnosti.*»¹⁾

Sa ovakvog polazišta moguće je drugačije usmeriti i misaonu vremensku mašinu zarad povratka u tradiciju. Ja ne mislim pri tom, da je treba vratiti na 1119. godinu u Bolonju, gde je, navodno, sve počelo. Ja bih da je usmerim u pravcu koji će pre-mašiti naš skućeni evrocentrički misaoni horizont, u pravcu Indije. Kažu da je tamo, pre nego u Evropi postojao prvi univerzitet. Kažu da je proto-univerzitet postojao u gradu Fatehpur Sikri. Zašto — »kažu«? Zato što danas o tome postoji vrlo malo tragova, tj. pisanih istorijskih izvora. Nema njegovih udžbenika, nema beležaka, arhive, programa... Međutim, to nije ni malo čudno. Jer, na proto-univerzitetu se učilo mišljenje, uvežbavao se dijalog koji stvara, oplemenjuje, voli. Onaj ko je bio sposoban samo da pamti ili zapisuje pouku nije bio dostojan prijema na proto-univerzitet. Otuda u Fatehpur Sikriju nisu ni mogle biti sačuvane beleške, udžbenici, nastavni programi... Kada su nestali njegovi studenti i profesori ugasnuo se i univerzitet zasnovan isključivo na mudrosti, umovanju i razmišljanju a ne na imitaciji, ponavljanju, memorisanju. Doduše, i danas postoji u tom gradu zgrada koja se ovovremenim turistima pokazuje kao lokacija prvog univerziteta u svetu. Posetioci je pažljivo zagledaju i veruju da je baš to bio univerzitet, jer ga iz današnje svoje predstave i vide i zamišljaju pre kao instituciju nego kao kolevku najjačih i čistih ideja, pre kao zgradu nego duhovnu kalionicu. Nama, ovaj dokaz treba samo u smislu reafirmacije ideje univerziteta baš onako kako ju je izrekao Jaspers — kao koncept koji živi u duhovnosti i samo dok nje ima.

Kada je i zašto ugasnuo proto-univerzitet sada je malo važno. Bitno je da on svedoči o jedinstvenom i dubokom korenu sopstvene ideje iz koga su se razvila i razdvojila dva izdanka. U vreme kada se sa sigurnošću zna da se u Evropi ustanovljavaju *institucije* univerziteta, oba izdanka su bila definitivno razdvojena. Na jednom od njih, na jednoj strani, razvijale su se veštine, dakle baš ono što je proto-univerzitet nadilazio i podcenjivao. Prolazile su decenije i vekovi u uvežbavanju, pojednostavlji-vanju i mehanizovanju veština. Svodilo se to na prepisivanje, inkrustriranje, oslikavanje... Svodilo se to na kaptiranje i usklađivanje generacijskih iskustava. Instrumentalni poriv bio je glavna ideja vodilja. Da bi se lakše sačuvao a potom koristilo, svako iskustvo je fiksirano, klasifikovano, uređivano. Držim da je baš tada i izvršen obrat, da je pojam »korisnog« postao merilo za »znanje«. Rasle su konzervirane zalihe iskustva, ali je drugi izdank, druga grana iz istog univerzitetskog korena bila zakrčljala.

Taj drugi izdanak je misaonost ili umnost. Upravo ono što je jedino težio da koncentriše i neguje proto-univerzitet. Ti kvaliteti bili su okovani ljutim kanonima i pribijeni uz tle surove realnosti i pragme. Kanoni raznih vrsta, od kojih najbolje znamo — što znači nije bio jedini — i zato najviše osuđujemo onaj religijski, sprečavali su svaki uzlet duha i mašte, svako nekorisno razrađivanje umnosti. Čak se teret ovih okova duha prenosio i na veštine, jer je iskazivao autoritet protiv kojih se nije smelo čak ni veštinom ni iskustvom. A zna se, i danas to važi, da je smrtni neprijatelj znanju robovanje autoritetima.

U tom smislu prvi evropski univerziteti bili su daleko od ideje univerziteta koju smo našli nešto dublje i istočnije u tradiciji i prošlosti. Oni jesu potpomogli brže ovladavanje veštinama; oni jesu koncentrisali i klasifikovali iskustvo; oni jesu dokazali da je svako na tome zasnovano znanje korisno — bilo za zajednicu, bilo za više pripadnika iste zajednice. Ali, oni nisu očuvali svoju oazu mudrosti i duhovnosti niti su, stoga, izmakli robovanju autoritetima. Naprotiv, bili su kao religiozne ili državne *institucije*, i baš zato što su institucije, najbolja mesta za uvežbavanje pokornosti spoljnim autoritetima. Neki se, na žalost, ni do danas nisu oslobodili te hipoteke.

Veliki duhovni pokret, ili »duh vremena«, kao što je bila renesansa učinio je univerzitetu veliki dug i čast. U jarkom svetlu renesanse pokazali su se jasno svi autoriteti, uglavnom autoriteti antičke Grčke, za koje je evropski univerzitet i duh barem bio najtešnje vezan. Samo pojašnjavanje izvora uticaja odigralo

je i uvod u veliki preokret. Saznavši od čega i kome robuje duh je mogao da uvidi da postoji i nešto izvan, nešto slobodnije i nezvesnije, izazov koji nadrašta veštine i iskustvo i kome se valja uputiti. Onaj drugi zanemareni izdanak iz korena proto-univerziteta umnost, mudrost, i slobodno razmišljanje otkriveni su kao nepravedno univerzitetu oduzeti ili od njega prikriveni. Počela je velika bitka za oslobađanje upravo tih kvaliteta, moglo bi se čak reći ustanak duhovnih robova. Opočeta je bitka koja se negde pre, negde kasnije, negde u XVIII a negde u XX veku, negde 1803. a negde 1905. godine završila pobedom principa o autonomiji univerziteta. Znači, ja u pobeđi ideje o autonomiji univerziteta ne vidim samo merilo demokratičnosti matične zemlje, veličinu ugleda univerziteta, niti snagu slobode i slobodne misli — već u kontekstu ovog priloga — vidim prevashodno vraćanje univerziteta na svoj prauzor posle vekova podčinjenosti ili dobrovoljnog robovanja autoritetima i veštinama definisanih plauzibilno kao znanje, tj. *korisno* znanje. Oba, odvojena izdanka ljudskog duhovnog potencijala imaju, ili bolje

pavle jovanović

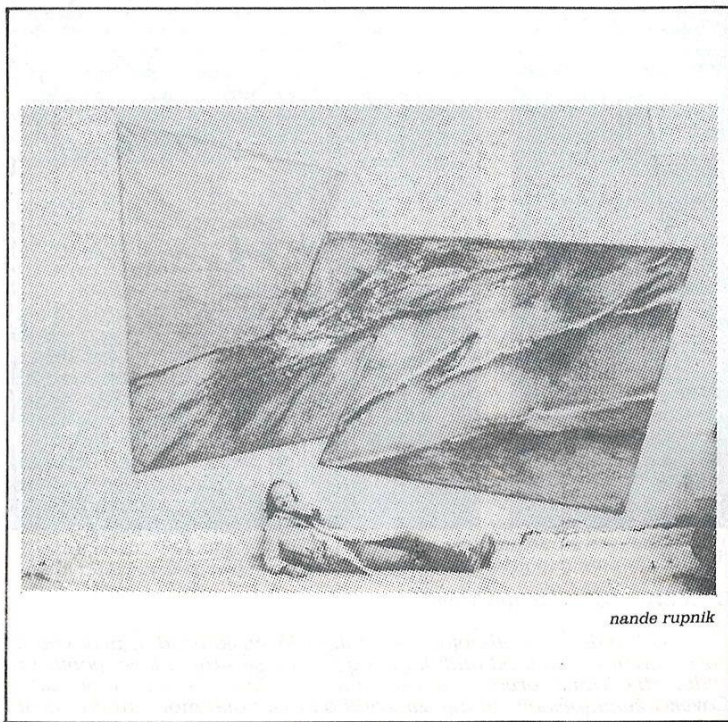
reći imali su šansu da ponovo srastu, isprepletu se u okviru univerziteta. Sve je zavisilo a i sada zavisi, od osobina onih koji stupaju na univerzitet kao specifično duhovnu zajednicu ili zajednicu u duhu. Po rečima Ivana Ilića, koji više »dole škole«: »*Što se više majstori svog zanata budu odricali polaganja prava na to da predstavljaju bolje obaveštače ili uzore veština, utoliko će njihovo polaganje prava na veću mudrost zvučati istinitije.*»²⁾

Sada tek, nakon putovanja u prošlost, ja bih se usudio da razmišljam o budućnosti. Za ovu konstrukciju ili futurizam, smatram da je bitno da se sačuva ona izvorna i nepatvorena ideja zbog koje je, i preko čije igre je, nastao proto-univerzitet. Da univerzitet XXI veka nastavi odatle ili barem ne padne ispod razine koju sam opisivao. Misaonu mašinu ili maštu sada treba prebaciti na »budućnost« polazeći od uslova i okolnosti koji oko nas već postoje, a koji su klice, tendencije, rizici ili saveznici bitni za sudbinu univerziteta na pragu stupajućeg veka.

Savremeni univerzitet opasno se vraća onom svom izdanku koji smo označili veštine i korisna znanja, a na uštrb mudrosti i duhovnosti. Ponekad se učenje veština događa čak i na štetu znanja. Dva su faktora koji tome sada doprinose a mogu biti od značaja za ishod promena u budućnosti.

Jedan je zahtev definisan u svim društvima, zahtev za opštim, obaveznim i hijerarhizovanim obrazovanjem. Obrazovanje postaje velika »industrija svesti«, proizvodna traka generacijskih ešalona koje na kraju aspiracija čeka univerzitet. Ali, on ne može bitno da utiče na prava i smisao masovnog obrazovanja, već je sve više primoran da se uklopi u na drugim mestima definisane ciljeve i segmente učenja na traci. I mada to ne mora da bude normativno iskazano, ovakvo faktičko stanje ponovo dovodi do smrti autonomije univerziteta. Umesto starih autoriteta robuje se novim, manje rigidnim, manje svetim, ali ništa

manje pogubnim za razmah uma i slobodu duhovnosti. U tom smislu držim da univerzitet ima pravo da ponovo uvede određeni »elitizam«. Ako je on po definiciji Jaspersa, autonomna zajednica studenata i profesora, onda se ima pravo tražiti da sa obe strane budu najbolji. Univerzitet XXI veka *možda* može da ide do krajnje konsekvence takvog zahteva, poput one koju je izveo Heraklit Mračni: »*Jedan je meni kao deset hiljada, samo ako je najbolji*«. Naravno, takva elita ne bi se smela formirati ni po poreklu ni po bogatstvu, ni po privilegijama, itd. — već po prioritetu duhovnih sposobnosti. Neka univerzitet autonomno obezbedi prava merila za selektivan pristup u svoju zajednicu ali neka ne zaboravi da je u svakom čoveku prikriven talenat za nešto.

nande rupnik

Drugi pritisak u pravcu veština kao sadržaju univerziteta dolazi od tipa civilizacije, načina reprodukcije i predominantnog stila života. Tu se konstituiše zahtev da se znanje sve više fragmentira i produbljuje. Ali, na kraju takvog zahteva vrebaju paradoksi. Mrvljenje i atomiziranje znanja ukalupljenih u naučne discipline, i sve dublje poniranje u što manji isečak realnosti vodi u prazninu, u ništa. To su dobro posvedočili najpoznatiji čelnici egzaktnih naučnih disciplina koji su doživeli Hajzenbergovski obrt. Na kraju svoje uske discipline otkrili su totalitet; na dnu fizike okrenuli su se metafizici. I obratno! Prema tome, današnje mrvljenje znanja može samo da zaobiđe suštinsku ideju univerziteta. Njegova budućnost nije u specijalizaciji već u novim misaonim sintezama; nije u proučavanju sitnih veština nego u odgajanju sposobnosti da se nadgledaju složeni kompleksni veština i globalni procesi. Da bi se to postiglo univerzitet treba osloboditi utilitarističkog merila za vrednovanje njegovog rada i odmeravanje njegovih mogućnosti. Autonomija univerziteta u odnosu na ovakav pritisak znači dve stvari.

a) Dopustiti da se u njegovoj duhovnoj enklavi programiraju i prave metode duhovnog rada autonomnih studenata i profesora. Ostaviti im slobodu preko i van nastavnih planova definisanih mimo univerziteta. Po suštini proto-univerziteta reafirmisati princip koji je, koliko ja znam, samo jednom pokazao da takođe vodi ka vrhunskim dometima. To je bilo mnogo posle Fatehpur-Sikrija, pedesetih godina na Višem institutu univerziteta u Prinstonu a glasi: »*Ne postoje dužnosti, već samo mogućnosti*«. Na tom principu pomenuti institut okupio je vrhunske stručnjake u atomskoj fizici na čelu sa Ajnštajnom.

b) Izboriti se da univerzitet, obratno, više oblikuje tip civilizacije način reprodukcije i da kreira stilove života. Verujem da na takav način ne bi samo potkrepio svoju autonomiju već da bi u svim rečenim domenima univerzitet radio na dokidanju heteronomije kao neslobode otuđenja, zagadenja, manipulacije, itd. Još uvek univerzitet može da odbije da umesto da obučava ljude za jedno zanimanje u životu, za više zanimanja sve jedno, ne stvara od njih kvalifikovane radnike niti »funkcionalne« ljude kao etablirane jedinice zajednice. Na to nam ponovo skreće pažnju suština proto-univerziteta u prošlosti koji je pre znanja uzdičao duhovnost i mudrost. Jer, danas: »*Znanje je čisto ishod poučavanja, ili odбир za kakvu ulogu ili kategoriju na tržištu radnih*

mesta koji sve više zavisi od puke dužine školskog staža«. ³⁾ Neka se univerzitet budućnosti oslobodi ovog tereta koji i njega funkcionalno upreže u unapred date obrasce. Da li ovim pritiscima odoleva? Rekao bih ne. Univerzitet je u službi proizvodnje zanimanja po diktatu i vlasnika i tehnologije u proizvodnji, a već godinama nasuprot svojoj svetloj i dugovečnoj tradiciji smanjuje sredstva, odeljenja, broj studenata i ostale parametre *humanističkih* nauka. Univerzitet XXI veka trebalo bi da ovakvu tendenciju spreči, ili neće biti dostojan ni svoje prošlosti, ni tradicije a što je važnije, niti svoje suštine.

Ako bi se univerzitet budućnosti razvijao u pravcu koji je označen u njegovoj prošlosti, tj. smerom izvorne ideje, morao bi se osloboditi institucionalnog i lokacijskog okoštavanja. Morao bi da maksimalno oslobodi pristup u svoju instituciju onima koji su mu po meri, a ne da se od njih udaljava rasporedima, učilima, bankama podataka i silom obrazovne tehnologije. Duboko verujem da je univerzitetu ponovo potreban direktan i *ljudski* interpersonalan sudar rezonovanja, suočavanja između studenata; između profesora; između jednih i drugih; i svih njih zajedno sa okruženjem. Iz direktnih razgovora, dijaloga i polemika jedino može da vaskrsne onaj blagotvorni uticaj umnosti. Žalosno je to što sadašnji univerziteti ne pružaju šansu za takav temeljni uticaj koji bi završavao priznanjem da je neko, bilo kao pojedinac, bilo kao čitava generacija, učenik tog i tog profesora. Nedostaju nam snažni umovi pod čijim zračenjem su bile ne samo generacije studenata, već oko kojih su se stvarale čitave škole mišljenja, naučni pravci, ili čak stilovi u umetnosti. Moderni profesor možda nema preduslove da ako bi i pokušao preuzme na sebe rizik za... »*davalacko, tvoračko, ispuniteljsko delanje*«. ⁴⁾ Stvaranje takvih preduslova takođe vidim kao nužnost da univerzitet XXI veka ostane na nivou polazne ideje o sebi. »*Stari univerzitet je predstavljao slobodnu zonu sa otkrića i rasprave, kako o novim tako i starim idejama. Učitelji i učenici okupljahu se da bi čitali štiva drugih učitelja, već davno mrtvih, na koje žive reči bacahu novu svetlost na tadašnje zablude. U to doba sveučilište bejaše zajednica akademskog traganja i endemskog nemira... Strukturalna svrha modernog univerziteta ima malo veze sa tradicionalnim traganjem*«. ⁵⁾ A što se lokacijskog okoštavanja tiče, ne znam da li u skladu sa svim što je rečeno, valja nastaviti u pravcu stvaranje kempusa (današnjih univerziteta) niti »tehnopolisa« poput »Silikonske doline«, »Zvezdanih gradova«, i sličnih getoa sa čudno romantičnim nazivima. Zalažući se za veći, povratni upliv univerziteta na civilizaciju, proizvodnju i stil života, svakako nisam na strani fizičkog izolovanja univerziteta spram svog društva u budućnosti.

Da zaključim. Moje viđenje današnjeg univerziteta ne nalazi dovoljno ohrabrujućih znakova da bi se on u XXI veku vratio svom izvornom modelu. Mislim da je univerzitet postavio i čuvao svoje temelje samo u onom centralnom, najmanjem krugu duhovne sfere čoveka koji možemo da označimo kao mudrost i duhovnost. Na tom temelju je počela da se kroz istoriju u vreme uzdiže njegova velelepna građevina do današnjeg dana. Ali sada vidim da se ova građevina opasno naginje prema širim sferama, prema širim krugovima oko onog temeljnog i centralnog. Prvi naredni krug oko mudrosti i duhovnosti zovem znanjem. Drugi, još širi koncentrični krug, čiji se obol dokle savremeni napori dopiru ne vidi, zovem informacijama. Figurativna zgrada univerziteta sada mi jako liči na Krivi toranj u Pizi. Opasno je nagnuta, izvan svog temelja ka znanjima i informacijama. Ako svojim spratovima pokuša da i dalje nadkriljuje vantelejnne krugove, a posebno informacije koje ekspandiraju, postoji opasnost od rušenja. Pitanje je do koje mere je moguće pomerati građevinu univerziteta izvan sopstvenog težišta, izvan onog uskog terena mudrosti i duhovnosti ka instrumentalizovanom znanju, a potom još više, ka području informacija i banaka podataka.

Zato sam se zalagao da put univerziteta u budućnost bude, ustvari, njegovo putovanje u sopstvenu prošlost; da se na pragu XXI veka ožive njegovi prastari polazni principi; da se građevina univerziteta ne pretvori kao svaki »krivi toranj« u bizarnu, prolaznu duhovnu atrakciju, već da se uspravi snagom i po meri duhovnih sposobnosti čoveka i vrati na sopstveni temelj u svoje prirodno, tradicionalno težište. A kažu, da je prvi pravi univerzitet imao svoje temelje još Fatehpur-Sikriju u Indiji pre mnogo, mnogo leta. Vraćao sam se tako daleko u prošlost, zatezao sam luk toliko mnogo unazad, da bi strela mogla dalje da odleti — da bi možda mogla da doleti u XXI vek.

1) Karl Jaspers, »Filozofska autobiografija«, Bratstvo i jedinstvo, Novi Sad, 1987. str. 69.

2) Ivan Ilić, »Dole škole«, Duga, Beograd, 1972.

3) Ibidem, str. 19.

4) Karl Jaspers, op. cit. str. 70.

5) Ivan Ilić, op. cit. str. 51.